

ВПЛИВ САМООЦІНКИ ДЕПРИВОВАНИХ БАТЬКАМИ ПІДЛІТКІВ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ НА ВИБІР СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ

Нечипоренко К.С.

Постановка проблеми. Найвищим життєвим завданням людини як особистості є самоздійснення, провідна рушійна сила якого – прагнення до самореалізації як найбільш повного та ефективного використання сутнісних сил у досягненні особистісно та соціально значущої життєвої мети [2, с. 9].

Стосовно дітей, які мають певні психофізичні вади, проживають в інтернатних закладах, позбавлені постійного батьківського піклування, то, як зазначає О.В. Безпалько, вони зазнають різних видів депривації, тобто позбавлення або обмеження життєво важливих потреб [1, с. 73]. Особливо, підкреслює О.В. Безпалько, втрата або відсутність батьків негативно впливає на психічний розвиток дитини, на її ставлення до себе та до інших. Наслідками таких умов життя і навчання стають закомплексованість, підвищене почуття тривожності, формується орієнтація на байдужість до неї соціуму, що спричинює неадекватність самооцінки, звужене бачення життєвих перспектив, обмежені можливості у професійному виборі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у наукову розробку проблеми виховання дітей і підлітків у закритих установах інтернатного типу зробили такі вчені, як: Дж. Боулбі, Л.І. Божович, Я. Гошовський, Ф.В. Гребель, Я. Корчак, С.Д. Максименко, В.С. Мухіна, Г. Песталоцці, О.О. Холод, К.Д. Ушинський та інші.

Вивченню особливостей психофізичного розвитку дітей і підлітків присвячені праці таких вчених, як: Г. Бевз, Я. Гошовський, О. Дорошенко, Н. І. Карасьов, І. Лангмейер, З. Матейчик, В.С. Мухіна, А.М. Прихожан, Є.І. Рогов, А.В. Скрипник, А.І. Фурманов, Л.А. Ядвишик та ін. Проте істотні деформації особистості, зокрема, самооцінки підлітка, як наслідок перебування в умовах депривації батьківського впливу, потребують постійної уваги з боку педагогів.

Феномен «батьківська депривація» трактується як обмеження або позбавлення можливостей задоволення життєво важливих потреб. Зокрема, Дж. Боулбі її обґрунтував як розрив тісних зв'язків приналежності, любові і стверджував, що діти, позбавлені батьківської турботи, відчують затримку в емоційному, фізичному та інтелектуальному розвитку [7].

Сформованість адекватної самооцінки для депривованого підлітка є визначальною, бо свідчить про усвідомленість ним власної ідентичності незалежно від мінливих умов середовища, є проявом самосвідомості [5, с. 191].

Самооцінка, як визначається у великій психологічній енциклопедії, це така оцінка, яку дає собі особистість; вона включає: розуміння особистістю себе і своїх реальних можливостей та особистих якостей, позитивів і недоліків; розуміння особистістю виконуваних нею соціальних ролей; розуміння висунутих до себе і до оточуючих вимог різного характеру та ін.

Адекватність самооцінки визначається як відповідність самооцінки реальним можливостям особистості [3, с. 407].

Самооцінка істотно впливає на ефективність будь-якої діяльності і, зокрема, на вибір для себе сфер діяльності на всіх етапах власного розвитку.

Крім цього, самооцінка є яскравим показником можливих психологічних проблем учнів з психофізичними вадами у взаєминах і взаємодії з іншими учнями. Оскільки для підлітків у більшості випадків в інтернатних умовах референтною групою є шкільний клас, то проблеми, пов'язані з самооцінкою, найчастіше викликають саме проблеми у навчальній діяльності, участі в позаурочних видах діяльності, за результативністю яких формується оцінка життя і навчання учня педагогами, а від них і ровесниками – однокласниками. Оскільки підліток ще не здатний самостійно дати собі адекватну оцінку, то він керується думкою про себе однокласників і педагогів.

Таким чином, аналіз самооцінки підлітків, що проживають в інтернатних умовах, позбавлені батьківського піклування і мають певні психофізичні вади, є основою

для розробки такої системи навчально-виховної роботи з цією категорією підлітків, яка б допомогла їм максимально включитися в різні види можливої діяльності в умовах інтернатного закладу і визначитись усвідомлено в тих з них сферах діяльності, які відповідають їх потенціально можливостям та інтересам.

Мета статті: теоретичне, експериментальне і практичне обґрунтування впливу самооцінки депривованих підлітків з психофізичними вадами на вибір реально можливих для них сфер діяльності.

Результати. Підлітковий вік особливий у розвитку особистості. Якраз у цей період формується психологічна стійкість, позитивні моральні орієнтири, формується життєздатність і цілеспрямованість, відчуття себе як особистості, як члена суспільства. Ці духовні і моральні якості не розвиваються спонтанно, а формуються в умовах вираженої батьківської любові, коли сім'я виховує у дитини здатність вчитися чомусь корисному, відчуття власної цінності, важливості, виховує відповідальність, повагу до старших, до людей взагалі, привчає до багатьох видів діяльності, схвалює дії дітей, вказує на досягнення і недоліки, вчить долати труднощі.

Однак, в умовах інтернатного закладу підлітки з психофізичними вадами відчують значну обмеженість у розвитку вищезазначених якостей. На перше місце висувається стан їх здоров'я і можливості його покращення. Розвиток особистісних якостей і включення в широкий спектр видів діяльності відходить на другий, третій план, бо цьому ще передують завдання, пов'язані з тим, щоб дати цим дітям певні знання за середню школу. У таких умовах у підлітків не до кінця задовольняються їх необхідні життєві потреби у спілкуванні, активній співпраці, можливості демонструвати свої здібності або чомусь вчитися, знижена мотивація до активності, прояву самостійності, ініціативності. На цій основі виникає відчуття самотності, непотрібності нікому його мрій, здібностей, інтересів, відсутність вільного часу, життя за режимом інтернатного закладу формує звичку, що за нього думають, а йому наказують, що робити і як робити. Усе це призводить до того, що вони слабо себе знають, не до кінця усвідомлюють, на що вони здатні. Якщо біологічно організм вимагає, а депривований соціум не забезпечує цієї нужди, то, за дослідженнями С.Д. Максименка, підліток не засвоює належного продуктивного спілкування і діяльності [4, с. 255]. А за дослідженнями В.С. Мухіної, контакти підлітків з психофізичними вадами, які вчаться і живуть в інтернатному закладі, поверхові, нервозні, поспішні: вони одночасно домагаються уваги до себе і відкидають її, потребуючи любові і поваги, такі підлітки не вміють поводити себе так, щоб з ними спілкувались у відповідності з цією потребою [5, с. 32].

Депривовані підлітки, які живуть на всьому готовому, звикають, що завдяки їхнім вадам усе для них повинні робити інші. Так формується споживацьке ставлення до життя. Вони не задумуються над тим, чого хочуть домогтися у житті, що хочуть робити, до яких видів діяльності вони придатні.

Не маючи усвідомленого відчуття своїх можливостей і здатностей через недостатню включеність у різні види діяльності, підлітки не можуть їх оцінити. Неадекватна самооцінка утруднює вибір бажаної діяльності.

Проведена діагностична робота, спрямована на виявлення розуміння підлітками, що таке життєвий успіх і які можливі шляхи його досягнення, враховуючи адекватність їх самооцінки, показала, що підлітки з адекватною самооцінкою вважають життєвим успіхом: наявність сім'ї, наявність хороших друзів, чесно прожито життя, поваги оточуючих, цікаву роботу, можливість бути самому собі господарем. А способами досягнення успіху серед запропонованого переліку їх вибрали: мати гарні здібності, здобути гарну освіту, брати участь у суспільному житті, вміти пристосовуватись до обставин.

Підлітки із заниженою самооцінкою вважають життєвим успіхом: наявність сім'ї, багатства, посади, бути у всьому першим. А способами досягнення таких умов вибрали: наявність потрібних зв'язків, щасливий збіг обставин, наявність впливових родичів, знайомих, вміння пристосовуватись до обставин.

Попри усі розбіжності у показниках успішного життя і способах його досягнення найбільший відсоток підлітків вважають наявність сім'ї.

На жаль, підлітки із заниженою самооцінкою не надають вирішального значення освіті для досягнення життєвого успіху і вибору бажаного виду діяльності через об'єктивну неможливість її одержати через відсутність коштів і турботи про них після школи.

Що стосується вибору бажаних сфер діяльності, то підлітки 6-9 класів зазначили таке: 10,3% – вибрали сферу: людина – людина, 8,9% – людина – художній образ, 4,4% – людина – знакова система, 2,9% – людина – техніка, 1,4% – людина – природа. Зовсім не визначились: 72,1% вихованців інтернатних закладів (у діагностуванні брали участь 249 підлітків з 3-х шкіл-інтернатів).

Вищеназвані результати опитаних підлітків з різними психофізичними вадами дозволяють стверджувати, що існує об'єктивна взаємозалежність між адекватністю самооцінки і вибором сфер діяльності; усвідомленістю життєвого успіху і способів його досягнення, а також умовами життєдіяльності підлітків.

Вибір тих підлітків, які надали перевагу певним сферам діяльності, можна обґрунтувати об'єктивними факторами. 10,3% підлітків визначились у сфері «людина – людина», бо живуть у середовищі, де саме ця сфера професійної діяльності найбільш яскраво представлена вчителями, вихователями, керівниками закладу. 8,8% підлітків відвідують уроки малювання, ручної праці, беруть участь у художній самодіяльності і з цією сферою людської діяльності вони трохи обізнані. Сферою «людина – знакова система» і «людина – техніка» цікавляться дуже мало підлітків, бо вони з нею мало знайомі (з математики і фізики мають суто теоретичні знання, з технікою знайомі в якості комп'ютера і тільки на уроках інформатики, у більшості випадків), а ті, що мріють у цих сферах працювати, не вірять, що це реально. З роботами на природі, в аграрному секторі – майже незнайомі.

Для розширення обізнаності підлітків з різними сферами діяльності людей необхідно розширювати соціальні зв'язки з різними структурами виробництва, обслуговування, дослідницькою діяльністю, технологічними процесами у формі екскурсій, зустрічей зі спеціалістами, впровадженням технічних гуртків, участі в озелененні території, догляду за деревами, рослинами, квітами (не тільки кімнатними).

Починати роботу з самовизначенням вихованців з вадами психофізичного розвитку інтернатних закладів у можливих для них сферах діяльності доцільно з теоретичної підготовки у формі групових проектів, якими передбачено створення для підлітків ситуації, коли їм потрібно пройти усі етапи певного виду діяльності від вибору виду конкретної роботи до її результату. Спочатку учням можна запропонувати нескладні проекти, у яких беруть участь кілька осіб. Наприклад, чотирьом підліткам пропонується випустити стінгазету, присвячену Дню вчителя. Мета проекту з точки зору вихователя: дати можливість учням продумати роботу від початку до кінця, а кінцевим результатом буде стінгазета як частина конкурсних робіт, присвячених Дню вчителя на загальношкільному рівні. Мета проекту з точки зору учнів: підготувати стінгазету до конкурсу, присвяченому Дню вчителя.

Завдання: 1. Обговорити зміст, форму розміщення матеріалів, оформлення, розподіл завдань для кожного члена групи. 2. Пошук матеріалів для оформлення газети, інтерв'ю з учителями; збір відгуків учнів про роль вчителя у житті кожного учня, збір фотографій вчителів, які працюють у даному класі. 3. Оформлення стінгазети: обговорення назви газети; розміщення матеріалів, художнє оформлення кожної колонки в стінгазеті; підбір способу закріплення стінгазети на відведеному для цього місці. 4. Уважний розгляд і аналіз усіх стінгазет, які будуть представлені на конкурсі, кожним членом групи під час виставки робіт та конкурс. 5. Обговорення в групі результатів своєї роботи і внеску кожного члена групи у її створенні. 6. Висновки щодо якості виконаної роботи порівняно з іншими, представленими на конкурс. 7. Виокремлення можливих недоліків і планування роботи на перспективу з їх урахуванням. 8. Самооцінка кожним учасником групи результатів власної роботи і власного потенціалу, який може сприяти поліпшенню роботи у майбутньому і у якій саме частині роботи (організаційній, змістовній, художній, аналітичній та ін.).

У процесі роботи над проектом групи учнів вихователь чи вчитель повинен займати позицію спостерігача, не втручатись у роботу з обговорення, послідовності дій,

поради давати тільки у випадку, коли учні звернуться по допомогу і то у формі навіювання, звернення до літератури, пошуків у інтернеті, перегляду малюнків і нічого не давати у готовому вигляді.

Після конкурсу мусить бути обговорення результатів роботи групи разом з вихователем. Яке б місце в конкурсі не посіла робота групи, слід у першу чергу подякувати учням за роботу, відзначити, наскільки згуртовано вони працювали, що вдалося, якого досвіду набули, які здібності у кожного проявилися, а потім поговорити про те, які труднощі мали місце, що не вдалося, де відчували недолік знань, умінь, чи дружно спілкувались. Під кінець запитати в учнів, що б вони змінили в роботі, якби ще раз треба було готуватись до такого конкурсу, чи погодились би працювати у даному складі, від кого відмовились би і чому, хто хотів би сам вийти з групи чи усі хотіли б попрацювати і далі разом.

У результаті такого типу обговорень діяльності учнів можна робити висновок про те, якого досвіду і в якій мірі вони набралися, що усвідомили, до яких висновків прийшли, які вибудували перспективи у подальшій роботі незалежно від конкретного змісту.

На нашу думку, цінність, соціальна значущість і детальна самооцінка підлітком процесу його діяльності і, як наслідок, результату є головним у будь-якій його роботі (навчальній, позанавчальній, у спілкуванні з різними людьми, ділових стосунках з ровесниками і старшими) для напрацювання усвідомленості про власну сутність себе як особистості, здатності адекватно оцінити свої здібності, можливості, рівень впевненості у своїх силах. На фоні такої роботи і формується самоцінність, впевненість, відсутність страху перед новим завданням, ділова сміливість, здатність переборювати труднощі, переробляти невдало виконану роботу до тих пір, поки не вийде такого результату, за який можна похвалити перед іншими, чим додати підлітку впевненості в собі, усвідомленості того, що він здатний досягати успіху навіть тоді, коли з першого разу не виходить. Якщо таких спроб не організувати, то підліток так і не зрозуміє, на що він здатний, про що засвідчили вищевикладені показники діагностування підлітків щодо вибору сфер діяльності. Підлітки, не усвідомлюючи своїх реальних і потенційних можливостей, вибирають види діяльності, які найпростіші на їх погляд, хоча вони не такі прості, як їм здається. У зв'язку з цим і потрібна така організація максимально самостійної роботи підлітків (різного плану), щоб вони могли пересвідчитись у своїх здібностях і можливостях, щоб зрозуміти, чого їм не вистачає для досягнення успіху, завоювання бажаного статусу серед ровесників. Це і буде спонукати їх до більш активного ініціативного життя, до поглиблення знань, до позитивного спілкування і сприятиме формуванню адекватної самооцінки, яка реально дасть змогу вибирати такі сфери діяльності, які, по-перше, відповідатимуть їх здібностям (про які вони знають завдяки включенню у різних сферах шкільного життя), по-друге, якщо виникне ситуація неуспіху там, де бажає підліток успіху, то це спонукає його до самоудосконалення шляхом уважнішого спостереження за діяльністю більш успішних однолітків, зверненням за консультаціями до дорослих спеціалістів, до відповідної літератури та ін. Якщо кожний наступний запропонований підлітку з вадами психофізичного розвитку вид діяльності буде більш успішним, ніж попередні, то з кожним разом він буде краще оцінювати власні можливості, вище себе оцінювати, ставати сміливішим і активнішим у кожній наступній формі чи сфері діяльності. Так протягом ряду років до випуску із школи у нього сформується глибоке знання себе як особистості, відшліфується тверда впевненість у своїх силах, адекватна самооцінка, яка спонукає до вибору у подальшому професії, яка б відповідала його здібностям і реальним можливостям психофізичного стану.

Висновки:

1. Підлітковий вік, на наше глибоке переконання, є сензитивним для формування адекватної самооцінки через включення у різні види діяльності і періодичне відслідковування того, наскільки підліток усвідомлює свої позитивні напрацювання і недоліки, як вміє подолати усунувати самостійно чи з допомогою старших.
2. Звуженість уявлень про успішне життя і шляхи його досягнення у підлітків з психофізичними вадами в інтернатному закладі обумовлені об'єктивними факторами

особливостей функціонування даного закладу. Разом з тим є можливість розширити соціальні зв'язки і практично спрямовану діяльність підлітків навіть у таких умовах.

3. Встановлено, що тільки включення у практичну, соціально значущу діяльність дає можливість підлітку зрозуміти, усвідомити свої реальні і потенційні особистісні можливості, зрозуміти свою особисту цінність, що дасть можливість сформуванню адекватну самооцінку. А адекватна самооцінка передбачає як усвідомлення перевірених практичними діями успіхів, досягнень, так і усвідомлення недоліків, які треба долати.

Таким чином, адекватна самооцінка формується за рахунок різнопланової діяльності підлітка, а різнопланова діяльність сприяє закріпленню адекватності самооцінки і прагнення до самовдосконалення як визначального шляху до успіху і благополуччя.

Література

1. **Безпалько О.В.** Соціальна педагогіка в схемах і таблицях / О.В. Безпалько. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с. 2. **Большакова А.** Особистісна реалізованість людини в онтогенезі / А. Большакова. – Автореферат докт. дис... – Запоріжжя, 2011. – 36 с. 3. **Большая психологическая энциклопедия.** – М. : Эксмо, 2007. – 544 с. 4. **Максименко С.Д.** Генезис существования личности / С.Д. Максименко. – К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с. 5. **Мухина В.С.** Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа / В.С. Мухина // Вопросы психологии. – №1. – 1988. – С. 32-39. 6. **Холод О.О.** особливості самооцінки особистості молодшого шкільного віку в умовах батьківської депривації / О.О. Холод / Наука і вища освіта: тези доповідей учасників XVIII Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених, м. Запоріжжя, 22-23 квітня 2010 р.: у 4 т. / Класичний приватний університет. – Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2010. – Т. 4. – С. 191. 7. **Bowlby J.** Child. Care and Growth of Love. – N.V.: Penguin Book, 1961. – 250 p.

References

1. **Bezpal'ko O.V.** Social'na pedagogika v shemah i tablycjah / O.V. Bezpal'ko. Navchal'nyj posibnyk. – K.: Centr navchal'noi' literatury, 2003. – 134 s. 2. **Bol'shakova A.** Osobystisna realizovanist' ljudyny v ontogenezi / A. Bol'shakova. – Avtoreferat dokt. dys... – Zaporizhzhja, 2011. – 36 s. 3. **Bol'shaja psihologicheskaja jenciklopedija.** – M. : Jeksmo, 2007. – 544 s. 4. **Maksimenko S. D.** Genezis sushhestvovanija lichnosti / S.D. Maksimenko. – K.: Izdatel'stvo ООО «КММ», 2006. – 240 s. 5. **Muhina V.S.** Psihologicheskaja pomoshh' detjam, vospityvajushhimsja v uchrezhdenijah internatnogo tipa / V.S. Muhina // Voprosy psihologii. – №1. – 1988. – S. 32-39. 6. **Holod O.O.** osoblyvosti samoocinky osobystosti molodshogo shkil'nogo viku v umovah bat'kivs'koj' depryvicii' / O.O. Holod / Nauka i vyshha osvita: tezy dopovidej uchasnykiv HVIII Mizhnar. nauk. konf. studentiv i molodyh uchenyh, m. Zaporizhzhja, 22-23 kvitnja 2010 r.: u 4 t. / Klyasychnyj pryvatnyj universytet. – Zaporizhzhja: Vyd-vo KPU, 2010. – T. 4. – S. 191. 7. **Bowlby J.** Child. Care and Growth of Love. – N.V.: Penguin Book, 1961. – 250 r.

Нечипоренко К.С. Вплив самооцінки депривованих батьками підлітків з психофізичними вадами на вибір сфери діяльності

У статті представлено теоретичне обґрунтування впливу самооцінки депривованих підлітків з психофізичними вадами на вибір сфери діяльності. Зокрема зазначається, що підлітки, які позбавлені батьківського піклування (з різних причин), зазнають в інтернатних закладах і інших видів депривації (обмеження соціального простору; оточення чужих людей; режимні моменти закладу; наявність психофізичних вад, які викликають специфічне ставлення до них; однакове для всіх харчування та ін.). Все це впливає на самооцінку і, в основному, призводить до її зниження. Хоча, як відзначають вчені, сформованість адекватної самооцінки підлітка з психофізичними вадами навіть в умовах інтернатного закладу є визначальним фактором усього подальшого його життя, бо свідчить про усвідомлення ним власного внутрішнього потенціалу, власної ідентичності незалежно від мінливих умов середовища. Представлені в статті результати дослідження вказаної категорії підлітків інтернатних закладів висвітлили ряд недоліків інтернатного способу життя в плані формування у них адекватної самооцінки, що послужило основою для пошуку шляхів подолання їх навіть у таких специфічних умовах з урахуванням їх вад. Як показала практика, найбільш дієвим шляхом формування адекватної самооцінки названої категорії підлітків виявилось включення їх у практичну соціально значущу діяльність, яка дає можливість висвітлити особисті

якості підлітка, рівень знань, здібності, зрозуміти свою особистісну цінність попри специфічне (тимчасове) життя, наявні психофізичні вади і не втратити віри у краще майбутнє.

Ключові слова: самооцінка, адекватна самооцінка, батьківська депривація, сфера діяльності.

Нечипоренко К.С. Влияние самооценки депривированных родителями подростков с психофизическими отклонениями на выбор сферы деятельности

В статье дается теоретическое обоснование влияния самооценки депривированных подростков, имеющих психофизические дефекты, на выбор сферы деятельности. В частности, указывается, что подростки, которые лишены родительской опеки (по разным причинам), испытывают в интернатных учреждениях и другие виды депривации (ограничения социального пространства; окружение чужих людей; режимные моменты учреждения; наличие психофизических дефектов, которые вызывают специфическое отношение к ним; одинаковое для всех питание и др.). Всё это влияет на самооценку и, в основном, приводит к ее снижению. Хотя, как отмечают ученые, сформированность адекватной самооценки подростка, имеющего психофизические дефекты, даже в условиях интернатного учреждения является определяющим фактором всей его дальнейшей жизни, поскольку является следствием осознания им собственного внутреннего потенциала, собственной идентичности независимо от изменчивых условий среды.

Представленные в статье результаты исследования указанной категории подростков интернатных учреждений осветили ряд недостатков интернатного способа жизни в плане формирования у них адекватной самооценки, что послужило основой для поиска путей преодоления у них даже в таких специфических условиях с учётом их недостатков. Как показала практика, наиболее действенным способом формирования адекватной самооценки названной категории подростков оказалось их включение в социально значимую деятельность, которая дает возможность осветить личностные качества подростка, уровень знаний, способностей, понять свою личную ценность несмотря на специфическую (временную) жизнь, наличие психофизических недостатков и не утратить веры в лучшее будущее.

Ключевые слова: самооценка, адекватная самооценка, родительская депривация, сфера деятельности.

Nechyporenko K.S. Influence of self-concept of derivate teenagers with psychophysical rejections on the choice of activity sphere

The theoretical background of influence of self-concept of teenagers with psychophysical rejections on the choice of activity sphere is given in the article. In particular, it is indicated that the teenagers without parent custody (due to various reasons) feel different types of deprivation in boarding schools, such types as the limitation of social space, the surroundings of strange people, the security moments of organization, the presence of psychophysical defects, that cause the specific attitude to them, identical food for everyone. This affects the self-esteem and mainly leads to its decline. Although, as the scientists note, the formation of adequate self-esteem of teenager with psychophysical defects even in boarding school conditions is a determining factor of all his/her future life, because it is consequence of awareness of his or her own inner potential, self-identity, regardless of changeable environmental conditions.

The presented in the paper results of investigation of mentioned category of boarding schools' teens elucidated a number of shortcomings of residential lifestyle in terms of the formation of their adequate self-esteem, which served the basis for finding ways of overcoming them, even in such specific conditions taking into account their shortcomings. As the practice shown, the most effective way to establish an adequate self-esteem of the mentioned category of teens turned their implication in socially relevant practical activity, which enables to light up the personal qualities of a teenager, such as knowledge level, abilities to understand his or her personal value despite of specific (temporary) life, the availability of psychophysical defects and do not lose faith in better future.

Keywords: self-esteem, adequate self-esteem, parental deprivation, sphere of activity

Стаття надійшла до редакції 13.11.2013 р.

Статтю прийнято до друку 20.11.2013 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор

Бондар В.І.